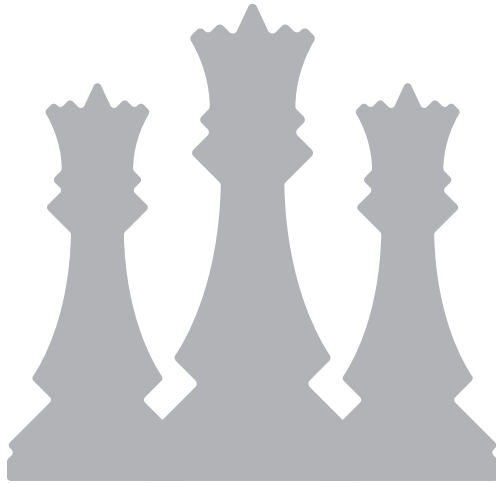

STACEY VANEK SMITH

ΜΑΚΙΑΒΕΛΙ για γυναίκες

Υπερασπιστείτε την αξία σας
και αναπτύξτε τις φιλοδοξίες σας

Για την πανέμορφη μτέρα μου, τις γιαγιάδες μου
και όλες τις γυναίκες που υπήρξαν πιο πριν

Περιεχόμενα

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
1. ΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΤΟΥ ΜΑΚΙΑΒΕΛΙ	27
2. ΧΡΗΜΑΤΑ	61
3. ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ	95
4. ΣΕΒΑΣΜΟΣ	121
5. ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ	163
6. ΤΙΤΛΟΣ	195
7. Η ΠΑΓΙΔΑ ΤΟΥ ΓΟΝΙΟΥ	239
8. ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΚΟΤΕΙΝΕΣ ΤΕΧΝΕΣ	269
9. ΜΠΟΡΕΙΤΕ ΝΑ ΤΡΑΒΗΞΕΤΕ ΤΟΝ ΔΡΟΜΟ ΣΑΣ	305
10. Ο ΟΔΗΓΟΣ ΜΙΑΣ ΚΥΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ	333
11. ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΟΥ ΜΑΚΙΑΒΕΛΙ: ΤΟ ΔΩΡΟ ΤΗΣ ΤΥΧΗΣ	383
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	393
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	397
ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	429
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ	431

Σημείωμα για τις μεταφράσεις που χρησιμοποιήθηκαν

Προκειμένου να μελετήσω τον *Ηγεμόνα*, χρησιμοποίησα δύο μεταφράσεις. Η πρώτη ήταν αυτή του Ν. Η. Thomson από τις εκδόσεις Dover Thrift. Αγάπησα αυτή τη μετάφραση για την ομορφιά της γλώσσας της. Βασίστηκα επίσης πάρα πολύ στη μετάφραση του W. K. Marriott των Millennium Publications. Εκτίμησα την καθαρότητά της. Σε όλο το βιβλίο έχω χρησιμοποιήσει εξίσου αποσπάσματα από τις δύο αυτές μεταφράσεις. Όταν ένα απόσπασμα προέρχεται από τη μετάφραση των εκδόσεων Dover Thrift, ακολουθείται από τα αρχικά «DTE». Όταν είναι από αυτή των Millennium Publications, ακολουθείται από τα αρχικά «ΜΡΕ». Στις υπόλοιπες περιπτώσεις έχω χρησιμοποιήσει κάποιες άλλες μεταφράσεις. Αυτές τις αναφέρω στις Σημειώσεις.

Εισαγωγή

Πρώτη φορά διάβασα τον *Ηγεμόνα* όταν σπούδαζα στο κολλέγιο. Είχα επιλέξει ένα μάθημα πολιτικής φιλοσοφίας και διαβάζαμε όλους τους πρωτοκλασάτους: Πλάτωνα, Χομπς, Μαρξ, Μακιαβέλι.

Μίσησα τον *Ηγεμόνα*.

Πώς να αποκτήσεις εξουσία. Πώς να κρατηθείς στην εξουσία. Πρέπει να χτίσεις ένα οχυρό; Πρέπει να σφραγιάσεις τον ντόπιο πληθυσμό όταν κατακτάς μια νέα περιοχή; (Προφανώς, αυτό εξαρτάται κατά πολύ από το αν απολαμβάνεις τα ίδια φαγητά.) Ήταν όλα τόσο κτηνώδη και αιμοβόρα, κυνικά και στενάχωρα. Προτιμούσα τον Κικέρωνα και τον Ρουσό. Έγραφαν τόσο όμορφες, τόσο μεγαλόπνοες πραγματείες για την κοινωνία και τη θέση του ανθρώπου μέσα σ' αυτή. Ο άνθρωπος – πάντα το κέντρο *ήταν* ο άνθρωπος – είναι ευγενής, θεϊκός και τόσο πλήρης ομορφιάς, χάρης και καλοσύνης, ώστε αν τον αφήσεις ελεύθερο να εξερευνήσει τη φύση του, αν του επιτρέψεις να το κάνει, ο κόσμος θα μεταμορφωθεί σ' ένα λαμπρό και φωτεινό μέρος μάθησης, καλοπέραςσης, τέχνης και αδελφοσύνης.

Ο Μακιαβέλι, από την άλλη, περιγράφει τους ανθρώπους

ως «αγνώμονες, ευμετάβλητους, υποκριτές... [και] άπληστους... μια άθλια ράτσα...» (Κεφάλαιο XVII, DTE). Σε διάφορα σημεία του *Ηγεμόνα*, εγκρίνει το ψέμα, τον κομπασμό και τον φόνο παιδιών, το να προσποιείσαι ότι είσαι φίλος με κάποιον και μετά να τον μαχαιρώνεις πίσωπλατα. Σε κάποιο σημείο του βιβλίου, κάνει μια πραγματικά ανατριχιαστική ανάλυση οφέλους-ζημίας για το αν πρέπει να εξολοθρεύεις τον ντόπιο πληθυσμό όποτε κατακτάς μια καινούρια χώρα. Προς τιμήν του, το απορρίπτει... αν και μετά βίας. Τον *Ηγεμόνα* μόνο εμπυχωτικό και ενθαρρυντικό δεν θα τον έλεγες. Είναι κυνικός, καταθλιπτικός και δεν έδινε απολύτως τίποτα στη δεκαοχτάχρονη ψυχή μου.

Ας τηλεμεταφερθούμε είκοσι πέντε χρόνια μετά: Έχω δουλέψει σε δημοσιογραφικούς οργανισμούς σε όλη τη χώρα – ξεκινώντας από το *Idaho Statesman* ως επιμελήτρια κειμένων, μετακινήθηκα στα περιοδικά *Idaho Weddings* και *Boise* κι έπειτα φοίτησα στη σχολή δημοσιογραφίας στη Νέα Υόρκη. Από εκεί πήγα στην εκπομπή *Marketplace* του δημοτικού ραδιοφώνου, κατόπιν (μια δεκαετία αργότερα) στο *Planet Money*, το podcast του NPR. Μερικά χρόνια νωρίτερα είχα βοηθήσει το NPR να ξεκινήσει το «The Indicator», που είναι το καθημερινό podcast του *Planet Money*, και ήμουν η οικοδέσποινα της εκπομπής. Σε όλη τη διάρκεια της στεγαστικής φούσκας στις ΗΠΑ, της «Μεγάλης Ύφεσης» και της ανάκαμψης, της φούσκας των podcast, της πανδημίας του κορονοϊού και της ύφεσής του, εγώ δούλευα. Έχω δει αναρίθμητες ανακατατάξεις, προαγωγές, παύσεις, υποβιβασμούς, απολύσεις, άδειες άνευ αποδοχών, σκάνδαλα Με

Του, πσώπλατα μαχαιρώματα και μικροπολιτικές. Βλέποντάς τα όλα αυτά να ξεδιπλώνονται μπροστά στα μάτια μου, ούτε μια φορά δεν έπιασα τον εαυτό μου να σκέφτεται τον Κικέρωνα ή τον Ρουσό, όμως το μυαλό μου γύριζε συχνά στον Μακιαβέλι. Πολύ συχνά. Νομίζω πως αυτός ο κυνικός, ωμός Ιταλός είχε πιάσει κάτι.

Παραδέχομαι πως ίσως φαίνεται παράξενο να παίρνουν οι γυναίκες συμβουλές από τον Μακιαβέλι. Δηλαδή, τι ανάγκη έχουμε άλλον έναν γέρο, λευκό τύπο που προσπαθεί να επιβάλει την αντρική του ισχύ πάνω μας; «Ει, κυρίες, να πώς μπορείτε επιτέλους να είστε οι σκληρόκαρδες, αιμοδιψείς τύραννοι που πάντοτε ονειρευόσασταν να γίνετε!» Καλά... φυσικά και όχι. Όμως θεωρώ πως ο Μακιαβέλι δεν μίλησε καθόλου για κάποια αιμοδιψή τυραννία. Ο Μακιαβέλι ήταν ένας απίστευτα διορατικός, πρωτότυπος διανοητής, που ίσως είναι και ο πρώτος αληθινός υποστηρικτής της ρεαλιστικής θεώρησης. Και γι' αυτό δεν θα μπορούσε να υπάρξει καλύτερος για να δώσει συμβουλές στις γυναίκες για τον χώρο εργασίας τους. Αν υπολείπεται σε κάτι όλη αυτή η θυμωμένη ρητορική για τη δύναμη των γυναικών, είναι στα δεδομένα, στην έρευνα και στις αληθινές λύσεις. Ο Μακιαβέλι ήταν δεινός υπερασπιστής αυτών των πραγμάτων και ενδεχομένως να ήταν ο σπουδαιότερος όλων των εποχών στο να διαπιστώνει το είδος των εμποδίων που στέκονται στον δρόμο των ανθρώπων οι οποίοι καταλαμβάνουν ηγετικές θέσεις και στο πώς μπορούν να ξεπεράσουν αυτά τα εμπόδια.

Μέσα στα πεντακόσια χρόνια που μεσολάβησαν από τότε που ο Μακιαβέλι έγραψε τον *Ηγεμόνα*, πάρα πολλά

πράγματα έχουν αλλάξει: Έχουμε ηλεκτρισμό, μηχανές εσωτερικής καύσης, αεροπλάνα, υπολογιστές και αντιβιοτικά. Έχουμε εξερευνήσει τις εσχατιές του πλιακού μας συστήματος, την επιφάνεια του Άρη, τον ωκεάνιο πυθμένα, μέχρι που έχουμε διασπάσει το άτομο. Κι όμως, οι άνθρωποι δεν άλλαξαν στο ελάχιστο. Όλοι οι φθόνοι, οι προδοσίες, η καπνελιά της εξουσίας και η επιθετικότητα στα οποία επιδίδονταν οι άνθρωποι του 1500 ζουν και βασιλεύουν στους σύγχρονους χώρους εργασίας.

Στην πραγματικότητα, περισσότερο απ' ό,τι οποιοσδήποτε άλλος ο Μακιαβέλι βοήθησε στην κατανόηση μερικών αντιφάσεων της σχέσης των γυναικών με τους χώρους εργασίας τους που πάντοτε με απασχολούσαν: για παράδειγμα, από μερικές απόψεις η διαδικασία επαγγελματικής ανέλιξης των γυναικών είναι πολύ συναρπαστική, ενθαρρυντική και αναμφίβολα υπέροχη, αλλά από άλλες οι γυναίκες δείχνουν να κολλούν σε κάποιο σημείο της πορείας αυτής.

Αναλογιστείτε το εξής: στο σχολείο οι γυναίκες παίρνουν καλύτερους βαθμούς¹ από τους άντρες σε όλα τα μαθήματα, συμπεριλαμβανομένων των μαθηματικών και της φυσικής· οι γυναίκες αποφοιτούν από το λύκειο και συνεχίζουν στο κολέγιο ή στο πανεπιστήμιο² σε μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι οι άντρες· στην ιατρική και στη νομική σχολή είναι εγγεγραμμένες περισσότερες κοπέλες παρά αγόρια·³ γυναίκες θέτουν υποψηφιότητα για διάφορα αξιώματα και τα ποσοστά όσων εκλέγονται είναι πρωτοφανή. Σχεδόν το 40% των επιχειρήσεων⁴ στις ΗΠΑ έχουν στηθεί από γυναίκες κι επίσης οι γυναίκες είναι πλέον ιδιαίτερα επιτυχημένες.

Η πολιτιστική μετατόπιση που υπήρξε συνέπεια των κινημάτων Me Too, Time's Up, Black Lives Matter, καθώς και άλλων κοινωνικών και πολιτικών κινημάτων, αλλάζει την εργασιακή κουλτούρα παντού (συμπεριλαμβανομένου και του μη κερδοσκοπικού οργανισμού NPR, όπου ο επικεφαλής της αίθουσας σύνταξης εγκατέλειψε το πόστο του το 2017 μετά από κατηγορίες για σεξουαλική παρενόχληση⁵).

Όλα αυτά είναι σπουδαία – μια πραγματική και ουσιαστική πρόοδος που κερδήθηκε με ιδρώτα από γενιές πρωτοπόρων γυναικών. Εντούτοις, από άλλες απόψεις, σε άλλα πράγματα παρατηρείται μια λυπηρή οπισθοδρόμηση:

- Το 80% των ανώτερων διοικητικών στελεχών είναι άντρες⁶ (στις επιχειρήσεις που συμπεριλαμβάνονται στη λίστα του περιοδικού *Fortune* με τις 500 μεγαλύτερες εταιρείες της Αμερικής είναι πάνω από το 90%).
- Τα εταιρικά συμβούλια αποτελούνται από 80% και πλέον από άντρες.⁷
- Για κάθε δολάριο που κερδίζει ένας άντρας⁸ το αντίστοιχο κέρδος της γυναίκας είναι γύρω στα 80 σεντ.
- Τα 2/3 των ομοσπονδιακών δικαστών είναι άντρες.⁹
- Το 75% των εκλεγμένων αντιπροσώπων είναι άντρες.¹⁰
- Το 40% των επιχειρήσεων της χώρας¹¹ στήνεται από γυναίκες, όμως το 98% των επιχειρηματικών κεφαλαίων πηγαίνει στους άντρες.

Αυτό που μας λείπει ετούτο το κατεβατό από θλιβερές στατιστικές είναι ότι, παρόλο που οι γυναίκες μπαίνουν στην αγορά εργασίας και εξαπλώνονται σε καινούρια πεδία με ασύλληπτο ρυθμό, μόλις βρεθούν εκεί δεν ανελίσσονται στα ανώτερα επίπεδα εξουσίας. Δεν ασκούν πρωτοπόρα ηγεσία, δεν παίρνουν τις μεγάλες αποφάσεις. Δεν συντάσσουν τους νόμους μας, δεν κινούν τις αγορές μας, δεν αποφασίζουν για τις υποθέσεις των δικαστηρίων μας, ούτε και διοικούν τις εταιρείες μας. Οι γυναίκες συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, όμως δεν αγγίζουν τον χώρο που ο Μακιαβέλι προορίζει για τον πρίγκιπά του.

Γιατί;

Ο καθένας έχει και μια θεωρία. Οι πιο γνωστές εξηγήσεις συμπεριλαμβάνουν: οι γυναίκες αποφεύγουν από συστολή τις ηγετικές θέσεις· οι γυναίκες θέλουν πιο ευέλικτο το ωράριό τους, έτσι αποφεύγουν τις πιο απαιτητικές δουλειές· οι γυναίκες είναι πιο υποστηρικτικές και πιο εύκολες στις συνεργασίες τους (π.χ. δεν διαθέτουν αυτό το δολοφονικό ένστικτο που είναι απαραίτητο σ' έναν ηγέτη ή σε κάποιον που χρειάζεται να παίρνει αποφάσεις)· οι γυναίκες έλκονται από λιγότερο προσοδοφόρα πεδία. Όλες αυτές οι εξηγήσεις έχουν σπέρματα αλήθειας μέσα τους, όμως προσωπικά πιστεύω ότι ο πραγματικός λόγος για την εκνευριστικά αργή ανέλιξη των γυναικών στους εργασιακούς τους χώρους είναι κάτι που ο Μακιαβέλι συνόψισε αρκετά καλά πριν από πεντακόσια χρόνια και πλέον:

Ας σημειωθεί ότι δεν υπάρχει τίποτα πιο ευαίσθητο στη

διαχείρισή του, πιο δύσκολο στην εκτέλεσή του, πιο αμφίβολο στην επιτυχία του από το να εισάγει ένας ηγέτης νέους θεσμούς. Γιατί όποιος καινοτομεί θα έχει ως εχθρούς του όλους αυτούς που ευδοκιμούν κάτω από την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων και ως χλιαρούς υπερασπιστές του αυτούς που ίσως η θέση τους βελτιωθεί με τις καινούριες αλλαγές. Αυτή η χλιαρότητα γεννιέται εν μέρει από τον φόβο των αντιπάλων που έχουν τους υπάρχοντες κανόνες με το μέρος τους και εν μέρει από τη δυσπιστία γενικά των ανθρώπων, που ποτέ δεν αποδέχονται πως οτιδήποτε καινούριο είναι καλό, πάρα μόνο αν το δουν στην πράξη (Κεφάλαιο VI, DTE).

Εάν επιχειρούσα να μεταφέρω τις ιδέες του Μακιαβέλι με πιο απλά λόγια, θα έλεγα: «Η αλλαγή ενός συστήματος είναι πραγματικά δύσκολη και πολύ πιθανόν να καταλήξετε σε αποτυχία. Η παλιά φρουρά θα “τα παίξει” γιατί έχει πάρα πολλά να χάσει και οι άνθρωποι που πρόκειται να ωφεληθούν από την αλλαγή θα αμφιταλαντεύονται ως προς το μέγεθος αυτής της ωφέλειας, ακόμα κι αν βγείτε νικήτριες σε αυτή την τρελή προσπάθεια».

Σήμερα ο Νικολό Μακιαβέλι είναι γνωστός ως ένας ανελέητος καιπλευτής της εξουσίας, στερημένος από κάθε ηθική και συμπόνια. Το ρητό που πιο συχνά συνδέεται με το όνομά του είναι «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» (κάτι που ο Μακιαβέλι ποτέ δεν έγραψε πραγματικά, αλλά με το οποίο θα συμφωνούσε ολόψυχα) και τον έχει μετατρέψει σε απολογητή των κοινωνιοπαθών, των τυράννων και των μεγαλομανών σε

όλο τον κόσμο. Οι ψυχολόγοι μάλιστα έχουν ορίσει¹² ένα είδος διαταραχής της προσωπικότητας που την ονομάζουν μακιαβελιανισμό –μέλος της φοβερής «σκοτεινής τριάδας» μαζί με τον ναρκισσισμό και την ψυχοπάθεια– και που χαρακτηρίζεται από υπερβολική δολιότητα, αμοραλισμό και προσπάθεια για χειραγώγηση. Άνθρωπος χωρίς συνείδηση, αυτό έχει φτάσει να σημαίνει το όνομα του Μακιαβέλι.

Νομίζω πως πρόκειται για καθαρή παρανόηση σχετικά με τον άνθρωπο και το έργο του. Ο *Ηγεμόνας* δεν αποδέχεται την παράλογη σκληρότητα ή τυραννία ή βία. Είναι μια αξιοσημείωτα νηφάλια ματιά πάνω στο πώς οι άνθρωποι αποκτούν εξουσία και ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να τη διατηρήσουν και να την αυξήσουν. Στην πραγματικότητα, πιστεύω ότι ο *Ηγεμόνας* δεν είναι ένα βιβλίο που γράφτηκε βασισμένο στον κυνισμό, στον ναρκισσισμό ή στον πόθο για εξουσία. Πιστεύω ότι είναι ένα βιβλίο που γράφτηκε από αγάπη. Όχι αγάπη για τους ανθρώπους –ουσιαστικά είμαστε ό,τι χειρότερο–, αλλά αγάπη για μια πόλη. Ο Μακιαβέλι αγαπούσε τη Φλωρεντία. Αγαπούσε *πραγματικά* τη Φλωρεντία. Δεν εκδήλωνε με παθιασμένο και έντονο τρόπο τα συναισθήματά του, όμως σ' ένα του γράμμα σε κάποιον φίλο του σχολίασε: «Αγαπώ την πόλη ετούτη που είναι πατρίδα μου περισσότερο κι απ' την ψυχή μου».¹³ Κι έγραψε τον *Ηγεμόνα* προσπαθώντας να σώσει αυτή την πόλη.

Ο Μακιαβέλι ενηλικιώθηκε μέσα στην ιταλική Αναγέννηση. Ήταν μια εποχή εκπληκτικής ανάπτυξης στην τεχνολογία, στην τέχνη, στη φιλοσοφία και στην επιστήμη. Ο Λεονάρντο ντα Βίντσι σχεδίαζε ιπτάμενες μηχανές· ο Μιχαήλ

Άγγελος ζωγράφιζε την Καπέλα Σιστίνα· ο Μποπιτσέλι σερβίριζε ρόδινες κυρίες με καμπύλες μέσα σε ανοιχτά κοχύλια. Η Ιταλία ήταν το πολιτιστικό και οικονομικό κέντρο του δυτικού κόσμου. Κι επίσης, ήταν κυριολεκτικά ένα λουτρό αίματος. Η Ιταλία ήταν χωρισμένη σε πόλεις-κράτη που διοικούσαν από ένα ετερόκλητο πλήθος πανίσχυρων οικογενειών, την Καθολική Εκκλησία και διάφορες ξένες δυνάμεις. Οι ιταλικές οικογένειες που θα μπορούσαν να βοηθήσουν την Ιταλία να ενωθεί και να αποκτήσει σταθερότητα έσφαζαν η μια την άλλη, καθώς και τον ντόπιο πληθυσμό, σε μια ατέλειωτη προσπάθεια αρπαγής εδαφών. «Οι δρόμοι ήταν γεμάτοι με ανθρώπινα μέλη»,¹⁴ αναφέρει ο Μακιαβέλι ενθουσιάζοντας μια ιδιαίτερα βίαιη επίθεση στην πόλη του, η οποία συνέβη όταν ήταν μόλις εννέα χρονών.

Στη μέση όλου αυτού του χάους βρισκόταν η μικρή δημοκρατία της Φλωρεντίας, η οποία είχε μόλις αποτινάξει τα δεσμά μιας πανίσχυρης δεσποτικής οικογένειας τον καιρό που ο Μακιαβέλι άρχιζε την καριέρα του.

Η Φλωρεντία ήταν ελεύθερη! Διοικούσαν από ένα συμβούλιο εκλεγμένων αξιωματούχων. Ήταν επίσης ένα μικρό, σχετικά αδύναμο κράτος στη μέση μιας χώρας που ο Μακιαβέλι περιέγραφε ως «δαιρεμένη, λεπλατημένη και αφημένη σε κάθε είδους καταστροφή» (Κεφάλαιο XXVI, DTE). Στο απόγειο της καριέρας του, ο Μακιαβέλι ήταν ουσιαστικά ο γραμματέας του κράτους της Φλωρεντίας. Ήταν η δουλειά του να την αντιπροσωπεύει, να την προστατεύει και να εκτελεί τις εντολές του φλωρεντινού συμβουλίου. Αυτό δεν ήταν εύκολο: η Φλωρεντία δεν διέθετε στρατό, ήταν

χρεοκοπημένη και με ελάχιστη πολιτική επιρροή. Στο μεταξύ, ο Μακιαβέλι προσπαθούσε να κατευθύνει την πόλη ερχόμενος σε επαφή με τους ηγεμόνες, τους πάπες και τους διάφορους ήσσονες τυράννους, που οι περισσότεροι είχαν απεριόριστα αποθέματα χρημάτων και μεγάλους στρατούς με τους οποίους όποτε ήθελαν μπορούσαν να συντριψούν τη Φλωρεντία χωρίς δεύτερη σκέψη. Δουλειά του Μακιαβέλι ήταν να τους πείσει ότι δεν επιθυμούσαν κάτι τέτοιο. Και για να υπερασπιστεί τη μικρή του δημοκρατία, το βασικό όπλο του ήταν το μυαλό του.

Δούλευε όσο πιο σκληρά μπορούσε για το καλό της Φλωρεντίας, ταξιδεύοντας σχεδόν αδιάκοπα και αφιερώνοντας τα πάντα στον σκοπό του. Όμως στο τέλος αυτό δεν ήταν αρκετό. Μετά από δεκαπέντε χρόνια αιματοχυσιών, κόπων και δολοπλοκιών, ο Μακιαβέλι είδε την πολυαγαπημένη του δημοκρατία να πέφτει. Η Φλωρεντία κατακτήθηκε από την πλούσια και πανίσχυρη οικογένεια των Μεδίκων. Ήταν ένα συντριπτικό πλήγμα, όμως ο Μακιαβέλι συνέχισε να μάχεται για τη Φλωρεντία και για την Ιταλία. Έγραψε τον *Ηγεμόνα* για τον Λορέντσο των Μεδίκων, τον καινούριο ηγεμόνα της Φλωρεντίας, παραθέτοντας τις καλύτερες συμβουλές του για το πώς να δημιουργήσει και να διοικήσει ένα σταθερό και εύπορο κράτος. Ο Μακιαβέλι προτιμούσε τις δημοκρατίες, αν όμως η Φλωρεντία επρόκειτο να έχει έναν δεσπότη, τότε θα του έδινε τις καλύτερές του συμβουλές με την ελπίδα πως ο Λορέντσο θα βοηθούσε τη Φλωρεντία και ίσως θα ένωνε και ολόκληρη την Ιταλία. Έγραφε στον Λορέντσο ότι «η Ιταλία, απομένοντας δίχως ζωή, περιμένει αυτόν που θα

γιατρέψει τις πληγές της και θα βάλει ένα τέλος στις επιδρομές και στις λεπλασίες...» (Κεφάλαιο XXVI, ΜΡΕ). Μάλιστα, ο Μακιαβέλι δολώνει το αγκίστρι με μια δελεαστική εικόνα της αγάπης και της αφοσίωσης που θα δεχόταν ο Λορέντσο εάν ακολουθούσε αυτή τη συμβουλή: «Κανείς δεν μπορεί να εκφράσει την αγάπη που θα λάμβανε (αυτός ο ηγεμόνας)... Ποια πόρτα θα παρέμενε κλειστή εμπρός του;... Ποιος Ιταλός θα του αρνιόταν τον σεβασμό;» (Κεφάλαιο XXVI, ΜΡΕ).

Όσο περισσότερα μαθαίνω για τον Μακιαβέλι και την κατάσταση στην οποία βρισκόταν τον καιρό που έγραφε τον *Ηγεμόνα*, τόσο ενισχύεται η πεποίθησή μου ότι αυτή η σαγηνευτική ικεσία προς τον Λορέντσο και τον ίδιο τον *Ηγεμόνα* είναι το αντίστοιχο του να γράφεις ένα γράμμα στην καινούρια αγαπημένη του πρώην σου και να της λες πώς να τον κάνει ευτυχισμένο και πώς να κάνει τη σχέση τους όσο το δυνατόν πιο σταθερή και επιτυχημένη, προσθέτοντας μάλιστα και αρκετές πρακτικές συμβουλές για τους διαιτητικούς του περιορισμούς, τα πράγματα που τον «ανάβουν» και το πώς πίνει τον καφέ του. Αυτό το κάνεις όταν *πραγματικά* είσαι τρελή και παλαβή με τον πρώην σου. Τόσο αγαπούσε τη Φλωρεντία ο Μακιαβέλι. Κι ο *Ηγεμόνας* είναι η ερωτική του επιστολή.

Κι αυτή η ερωτική επιστολή αποδείχτηκε έργο μιας μεγαλοφυΐας. Ο *Ηγεμόνας* άλλαξε για πάντα τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονταν τη στρατηγική και την ανθρώπινη φύση. Το έργο του Μακιαβέλι είχε μια διαύγεια και μια φρεσκάδα στον τρόπο που ανέλυε τα πράγματα, ώστε διαπερνούσε τα σκοτάδια της δυτικής ιστορίας και

την ομίχλη της πολιτικής και του πολέμου σαν την αχτίδα κάποιου φάρου. Αυτό που πρόσφερε ο Μακιαβέλι ήταν μια αποφασιστική και τολμηρή ματιά στο πώς οι άνθρωποι καταλαμβάνουν τις θέσεις εξουσίας. Και πώς τις κρατούν.

Αυτό το «πώς» μπορεί να είναι κάτι τερατώδες, ειδικά για τις γυναίκες. Για παράδειγμα, οι έρευνες μας λένε ότι αν ένας άντρας εμφανίζεται στριμμένος και παράξενος στον χώρο εργασίας του, συχνά θεωρείται άνθρωπος που μιλάει στα ίσια. Οι άλλοι θα αρχίσουν να τον εμπιστεύονται και να τον βλέπουν ως κάποιον που μπορεί να ηγείται. Αν μια γυναίκα εμφανίζεται ως στριμμένη και παράξενη,¹⁵ θα τη θεωρήσουν δύσκολη ως συνεργάτιδα, αχρεία και σίγουρα *καθόλου* κατάλληλη για διοικητική θέση. Αν ένας άντρας είναι ευγενικός και φέρεται γλυκά και υποστηρικτικά, οι συνάδελφοί του θα τον δουν με καλό μάτι και θα θεωρηθεί ιδανικός για μεσαίου επιπέδου διοικητικές θέσεις. Αν μια γυναίκα είναι ευγενική και γλυκιά στη δουλειά της, σε λίγο καιρό θα έχει γίνει αόρατη.

Αν αυτό σας θυμώνει, έτσι θα έπρεπε. Ο χώρος εργασίας δεν είναι ούτε δίκαιος ούτε εντάξει. Όμως έτσι έχει η κατάσταση, οπότε –με τον αυθεντικό μακιαβελικό τρόπο– προτείνω να αναλύσουμε διεξοδικά την κατάσταση, να συνειδητοποιήσουμε τα εμπόδια και τις ευκαιρίες που έχουν οι γυναίκες στους χώρους εργασίας τους και να ψάξουμε για τρόπους που θα τις βοηθήσουν να προχωρήσουν.

Αυτό που επιθυμώ να κάνω σ' ετούτες τις σελίδες είναι να παράσχω στις γυναίκες ένα βιβλίο στρατηγικής για το πώς θα αποκτήσουν εξουσία και ευημερία στη δουλειά τους. Για

τον πρίγκιπα του Μακιαβέλι, η εξουσία και η ευημερία μετριόνταν σε χρυσάφι, στρατό και εκτάσεις γης. Όμως μέσα σε ένα γραφείο η εξουσία εκδηλώνεται κάπως διαφορετικά, έτσι θα σας παρουσιάσω τους πέντε τρόπους υποδήλωσής της: χρήμα, αυτοπεποίθηση, σεβασμός, υποστήριξη και τίτλος. Ο Μακιαβέλι χρησιμοποίησε σπουδαίους ηγέτες της Ιστορίας για να στηρίξει τις παρατηρήσεις του κι εγώ θα σας μιλήσω για μερικές σπουδαίες γυναίκες του σήμερα που είναι πρωτοπόρες και ηγέτιδες στους τομείς τους. Θα μιλήσω επίσης με εργαζόμενες γυναίκες απ' όλη τη χώρα, για τις εμπειρίες τους και το τι έχουν μάθει. Και τέλος, θα κοιτάξω μερικές από τις πιο πρόσφατες έρευνες για τις γυναίκες και τις διακρίσεις, τον τρόπο που διαπραγματεύονται και την επαγγελματική τους ανέλιξη.

Θα συμπεριλάβω επίσης κάποιες από τις προσωπικές μου εμπειρίες στους εργασιακούς μου χώρους. Κι εμένα, όπως και του Μακιαβέλι, έχουν δει πολλά τα μάτια μου. Μέσα στα δεκαπέντε αυτά χρόνια που υπηρετώ τη δημοσιογραφία, έχω πέσει μέσα σε κάθε λάκκο που μπορείτε να φανταστείτε: έχω προσπαθήσει σκληρά να παρακάμψω ανεπιτυχώς όλα τα αόρατα εμπόδια που υψώνονταν μπροστά μου· έχω αποτύχει να διαπραγματευτώ· έχω γίνει έξαλλη· έχω καταπιεί τον θυμό μου· έχω κλάψει μπροστά στους άλλους· έχω χάσει την ψυχραιμία μου· έχω φανεί αξιολύπητη· έχω υπάρξει διπρόσωπη· έχω εμπιστευτεί τους λάθος ανθρώπους· έχω σιωπήσει όταν θα έπρεπε να έχω πει τη γνώμη μου κι έχω πει τη γνώμη μου όταν θα έπρεπε να έχω σιωπήσει· με έχουν παραμερίσει για πολιτικούς λόγους· με έχουν προσπεράσει στις

προαγωγές· με έχουν παρενοχλήσει σεξουαλικά, με έχουν αποκαλέσει «γλύκα» και μου έχουν ζητήσει να τους πάω καφέ αμέτρητες φορές. Από την άλλη, τρελαίνομαι να χτίζω την καριέρα μου. Θεωρώ τον χώρο εργασίας μου υπέροχο και χαίρομαι να βρίσκομαι καθημερινά μέσα σ' αυτόν. Αξίζει όλη την ταλαιπωρία, μου έχει προσφέρει τόσο φανταστικές δυνατότητες κι έχει γεμίσει με χαρά και νόημα τη ζωή μου. Και δεν είμαι η εξαίρεση. Είμαι μια εργαζόμενη γυναίκα. Κάθε γυναίκα επαγγελματίας που ξέρω έχει υποστεί παρόμοιες δοκιμασίες.

Φυσικά, δεν μπορώ να μην αναρωτιέμαι πώς θα ένιωθε ο Μακιαβέλι αν βρισκόταν να συμμαχεί μ' ένα μάτσο ταυτισμένες, φιλόδοξες καριερίστριες στην άλλη άκρη του κόσμου κι εκατοντάδες χρόνια αργότερα.

Ειλικρινά, μάλλον θα τα «έπαιζε». Ήταν ένας εντελώς πρακτικός άνθρωπος και από πρακτική άποψη η συμμετοχή των γυναικών στην εξουσία ενισχύει την οικονομία και μας κάνει όλους πιο πλούσιους και πιο εύπορους. Όταν οι γυναίκες αποκλείονται από τους ελίτ κύκλους της αγοράς εργασίας, βλάπτονται όλοι. Η οικονομία μας μπορεί να γίνει πιο εύρωστη, πιο δυνατή, πιο πρωτοποριακή και πιο αειφόρα και το κλειδί γι' αυτό είναι οι γυναίκες. Επίσης, ο Μακιαβέλι αγαπούσε να τον προσέχουν και ιδιαιτέρως να τον προσέχουν οι γυναίκες. Λοιπόν, Μακιαβέλι, από μια γυναίκα μιας χώρας που δεν είχες ακούσει καν τ' όνομά της, που κάνει μια δουλειά η οποία δεν θα σήμαινε τίποτα για εσένα, πεντακόσια χρόνια αργότερα, στο μέλλον: Αυτό είναι για σένα.

1

Το στρατηγικό εγχειρίδιο του Μακιαβέλι

«Μια και πρόθεσή μου¹⁶ είναι να πω κάτι που θα έχει πρακτική χρησιμότητα... θεώρησα σωστό να φανερώσω τα πράγματα όπως είναι στην πραγματικότητα, κι όχι όπως τα παρουσιάζει η φαντασία».

Μακιαβέλι, *Ο Ηγεμόνας* (Κεφάλαιο XV)

Ο Μακιαβέλι έγραψε τον *Ηγεμόνα* για τις γυναίκες μέσα στους χώρους εργασίας τους. Παραδέχομαι πως ο ίδιος θα ξαφνιαζόταν πολύ αν το άκουγε αυτό –δεν ήταν ακριβώς ένθερμος υποστηρικτής της ισότητας των φύλων–, αλλά γράφει στην αρχή του βιβλίου του ότι υπάρχουν δύο ειδών ηγεμόνες: αυτοί που κληρονομούν το βασίλειό τους και αυτοί που εξουσιάζουν ένα βασίλειο αφού το έχουν κατακτήσει. Για τον ηγεμόνα που κληρονομεί το βασίλειό του ο Μακιαβέλι γράφει ότι τα πράγματα είναι γενικά αρκετά εύκολα: οι άνθρωποι είναι εξοικειωμένοι μαζί του, «ο λαός του είναι φυσικά ευνοϊκά προδιατεθειμένος απέναντί του» και θα πρέπει πραγματικά να τα κάνει μούσκεμα για να χάσει τη θέση του (Κεφάλαιο II, ΜΡΕ). Στους χώρους εργασίας σας μπορείτε να βάλετε στη θέση των κληρονομικών ηγεμόνων τούς

λευκούς άντρες με πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Και ο Μακιαβέλι δεν έγραψε τον *Ηγεμόνα* του γι' αυτούς.

Από την άλλη, ο ηγεμόνας που εξασφάλισε την εξουσία του μέσω κατακτήσεων βρίσκεται σε πολύ επισφαλή θέση, «γεμάτη δυσκολίες» (Κεφάλαιο ΙΙΙ, DTE): μόλις έχει αναλάβει μια καινούρια περιοχή, τα πράγματα είναι ακόμη ρευστά και όλοι τον αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό – σαν να λένε, «Για μια στιγμή· ποιος είναι αυτός ο τύπος που μας διατάζει έτσι στα ξαφνικά;».

Γι' αυτόν τον κατακτητή ηγεμόνα ο Μακιαβέλι έγραψε το πιο διάσημο έργο του. Ως εργαζόμενες γυναίκες, είμαστε κι εμείς κάτι σαν κατακτητές ηγεμόνες. Εισβάλαμε στους χώρους εργασίας! Έχουμε πάρει τα πτυχία μας, έχουμε παρουσία σε κάθε επαγγελματικό τομέα και συνεχίζουμε να κινούμαστε προς όλο και πιο σημαντικές θέσεις! Αυτά είναι καλά νέα και μια πραγματική, ουσιαστική νίκη, όμως το εργασιακό πεδίο είναι ακόμη ανεξερεύνητη γη για εμάς. Η αλλαγή είναι απίστευτα δύσκολη. Η πατριαρχία δεν φεύγει χωρίς να δώσει τον αγώνα της, κι αν μας λένε κάτι τα δεδομένα, αυτό είναι ότι πρέπει να αλλάξουμε τη στρατηγική μας.

Έτσι όπως τα έφερε η τύχη, ο *Ηγεμόνας* είναι ένας εξαίρετος οδηγός στρατηγικής για το πώς κερδίζεις και διατηρείς την εξουσία σε μια πρόσφατα κυριευμένη χώρα. Δεν είναι ένα βιβλίο για τον πόλεμο (παρόλο που ο Μακιαβέλι αντιμετωπίζει με μεγάλο ενθουσιασμό τις πολεμικές συρράξεις), αλλά ένα βιβλίο για το τι κάνεις *αφού* έχεις κερδίσει τον πόλεμο (ένα βιβλίο για τον *δεύτερο πόλεμο*, αν προτιμάτε). Εσείς έχετε τα πτυχία! Έχετε τη δουλειά! Την ανάθεση μιας

μεγάλης δουλειάς που πιστεύατε πως ποτέ δεν θα παίρνατε! Είναι δικά σας! Και τώρα τι; Πώς θα διατηρήσετε τα λάφυρά σας; Πώς θα τα αβγατίσετε;

Η μεγάλη ευκαιρία του Μακιαβέλι

Ο Μακιαβέλι ήταν κι ο ίδιος κάτι σαν καινούριος ηγεμόνας.¹⁷ Κανείς δεν γνωρίζει με απόλυτη σιγουριά πώς ανέλαβε την πρώτη κυβερνητική θέση του, όμως όλοι συμφωνούν ότι ήταν μια καίρια κίνηση. Προσλήφθηκε ως κατώτερος διπλωματικός υπάλληλος στα είκοσι εννιά του χρόνια, και σίγουρα δεν ήταν το απόλυτο φαβορί γι' αυτή τη θέση. Δεν προερχόταν από τη «σωστή» οικογένεια. Ο πατέρας του είχε εκπαιδευτεί ως δικηγόρος, όμως είχε χρεοκοπήσει, είχε χάσει την άδεια ασκήσεως επαγγέλματος, είχε ξεπέσει και προσπαθούσε να τα κουτσοβολέψει εκμεταλλευόμενος ό,τι του είχε απομείνει. Αλλά χωρίς σπουδαία αποτελέσματα: ήταν συνεχώς βυθισμένος σε τρομερά χρέη και ο Νικολό με την οικογένειά του μεγάλωσαν σχεδόν φτωχοί. Εντούτοις, ο πατέρας του Μακιαβέλι αγαπούσε τη λογοτεχνία, την ιστορία και τη μάθηση. Μάλιστα, σε αρκετές πηγές αναφέρεται ότι πουλούσε κομμάτια της γης του για να αγοράζει βιβλία. Ένα είναι σίγουρο: ότι ο πατήρ Μακιαβέλι ξόδεψε μερικά από τα χρήματά του για να μορφώσει, και μάλιστα με το παραπάνω, τον γιο του, αν αναλογιστεί κανείς την οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Ο Νικολό Μακιαβέλι έλαβε μια πλήρη, κλασική εκπαίδευση και μέσα του ενσταλάχτηκε η βαθιά και μόνιμη αγάπη για την ιστορία και τη λογοτεχνία. Αυτό ίσως τον βοήθησε να αποκτήσει τη δουλειά του.